2 દિલ્લી સલ્તનત

F3E3Z7

પ્રાચીનકાળથી જ દિલ્લી ભારતીય રાજનીતિના કેન્દ્રમાં રહ્યું છે. 12મી સદીમાં તોમર અને ચૌહાણ રાજપૂતોના સમયમાં દિલ્લી વેપાર-વાણિજ્યનું એક મહત્ત્વનું કેન્દ્ર હતું. 13મી સદીની શરૂઆતમાં દિલ્લી સલ્તનતની સ્થાપના થઈ. ઈ.સ. 1206થી ઈ.સ. 1526 દરમિયાન ઉત્તર ભારતના વિશાળ વિસ્તાર ઉપર શાસન કરનાર શાસકોને સુલતાન અને શાસનકાળને દિલ્લી સલ્તનત તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આ શાસકો મૂળભૂત રીતે તુર્ક અને અફઘાન મૂળના હતા. આ સવા ત્રણ સો વર્ષ દરમિયાન દિલ્લી સલ્તનતમાં કુલ પાંચ વંશોએ સત્તા ભોગવી જેમાં ગુલામવંશ, ખલજીવંશ, તુગલકવંશ, સૈયદવંશ અને લોદીવંશનો સમાવેશ થાય છે. દિલ્લી સલ્તનતની સાથે આપણે આ પાઠમાં વિજયનગર અને બહમની સામ્રાજ્યનો પણ અભ્યાસ કરીશું.

દિલ્લી સલ્તનતના શાસકો

ગુલામવંશ (ઈ.સ. 1206 - ઈ.સ. 1290) : ઈ.સ. 1192માં તરાઈના બીજા યુદ્ધમાં શિહાબુદ્દીન ઘોરીએ પૃથ્વીરાજ ચૌહાણની સામે નિર્ણાયક વિજય મેળવી દિલ્લીમાં સલ્તનતની સત્તાનો પાયો નાખ્યો. મુહમ્મદ ઘોરીના મૃત્યુ બાદ તેનો ગુલામ કુતુબુદ્દીન ઐબક દિલ્લી સલ્તનતનો પ્રથમ સુલતાન બન્યો (ઈ.સ.1206). માત્ર પાંચ વર્ષના તેના શાસનકાળમાં તેણે સલ્તનત સત્તાને જાળવી રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો. ઈ.સ. 1210માં પોલો રમતાં ઘોડા પરથી પડી જવાના કારણે તેનું મૃત્યુ થયું. કુતુબુદ્દીન ઐબકના અવસાન બાદ તેનો ગુલામ અને જમાઈ ઈલ્તુત્મિશ ગાદીએ આવ્યો. તેણે સલ્તનત સત્તાને સર્વોપરી બનાવવા 'ચેહલગાન' (ચારગાન)ની સ્થાપના કરી એટલે કે 40 તુર્ક અમીરોના દળની રચના કરી. તેણે રાજધાનીનું સ્થળાંતર લાહોરથી દિલ્લી કર્યું. ઈલ્તુત્મિશને ગુલામવંશનો સાચો સ્થાપક માનવામાં આવે છે. પોતાના એક પણ પુત્રને સુલતાન બનાવવા યોગ્ય ન સમજતાં ઈલ્તુત્મિશે પોતાની કાબેલ પુત્રી રઝિયાને પોતાની ઉત્તરાધિકારી જાહેર કરી.

ઈલ્તુત્મિશના અવસાનના થોડા સમય બાદ તેની પુત્રી રઝિયા સુલતાના દિલ્લીની ગાદીએ આવી. જે દિલ્લીની ગાદીએ આવનાર પ્રથમ મહિલા શાસક હતી. એ સમયના ઈતિહાસકાર મીન્હાજ-એ-સીરાજ પણ સ્વીકારે છે કે, રઝિયા સુલતાના તેના બધા જ ભાઈઓમાં સૌથી વધુ કાબેલ અને સક્ષમ હતી. આમ છતાં એક મહિલા શાસનકર્તા તરીકે માન્યતા મળવી મુશ્કેલ હતી. દરબારીઓ પણ તેને સ્વતંત્ર શાસક તરીકે સ્વીકારવા રાજી ન હતા. અમીરોની સત્તાલાલસા અને સતત ચાલતા વિદ્રોહોએ તેના શાસનનો અંત આણ્યો. તેના અવસાન પછી 6 વર્ષ સુધી રાજ્યમાં અંધાધૂંધી ચાલી. અમીરોએ ઈલ્તુત્મિશના પુત્ર નાસિરુદ્દીનને દિલ્લીની ગાદીએ બેસાડ્યો. 21 વર્ષના તેના શાસનકાળ બાદ તેનું અવસાન થતાં ગ્યાસુદ્દીન બલ્બન ગાદીએ આવ્યો. તેણે 'ચેહલગાન' દળનો નાશ કરી શાસનતંત્ર પરથી અમીરોની પકડને હળવી કરી. તેણે રાજાનું સ્થાન વધુ મજબૂત બનાવ્યું. બલ્બન સાહિત્ય અને કલાનો પોષક પણ હતો. 22 વર્ષના તેના શાસનના થોડા સમય બાદ દિલ્લી સલ્તનત પર ખલજીવંશની સ્થાપના થઈ.

રઝિયા સુલતાના

ખલજીવંશ (ઈ.સ. 1290 - ઈ.સ. 1320) : જલાલુદ્દીન ખલજીથી ખલજીવંશના શાસનની શરૂઆત થઈ. જલાલુદ્દીનનાં 6 વર્ષના શાસન બાદ દિલ્લીની ગાદીએ મહત્ત્વાકાંક્ષી સુલતાન અલાઉદ્દીન આવ્યો. તેણે ઉત્તર ભારત, ગુજરાત અને દક્ષિણ ભારત પર વિજય પ્રાપ્ત કરી સામ્રાજ્યનો વિસ્તાર કર્યો. દિલ્લીમાં સ્થાયી સેનાની શરૂઆત કરી. તેણે સૈન્યના ઘોડા અને સૈનિકોની વિશિષ્ટ ઓળખ માટે 'દાગ' અને 'ચહેરા' પદ્ધતિની શરૂઆત કરી. આ ઉપરાંત ભાવ-નિયમન, બજાર-નિયંત્રણ, સંગ્રહખોરી-નિયમન જેવા વહીવટી સુધારા પણ કર્યા. અલાઉદ્દીન ખલજીના અવસાન

બાદ રાજ્યમાં અંધાધૂંધીનું વાતાવરણ રહ્યું. ખલજી રાજવંશનો અંત આણી દિલ્લીની ગાદીએથી તુગલક શાસનની શરૂઆત કરનાર ગિયાસુદ્દીન તુગલક હતો.

આટલું જાણો

અલાઉદ્દીન ખલજીના સમયમાં પ્રસિદ્ધ કવિ અમીર ખુશરો થયા, જેમણે કિરાતુલ-સદાયન, આશિકા, નૂહ વગેરે જેવી પ્રસિદ્ધ સાહિત્ય કૃતિઓની રચના કરી હતી.

તુગલકવંશ (ઈ.સ. 1320 - ઈ.સ. 1414) : તુગલકવંશ દરમિયાન મુહમ્મદ-બિન-તુગલક એક પ્રતિભાવંત સુલતાન થયો. જેણે તેના સમયમાં કેટલીક યોજના અમલમાં મૂકી જેમાં દિલ્લીથી દોલતાબાદ રાજધાનીનું સ્થળાંતર, પ્રતીક મુદ્રાપ્રયોગ વગેરે જેવી યોજનાનો સમાવેશ થાય છે. પરંતુ મોટા ભાગની યોજનાઓમાં વ્યાવહારિકતાનો અભાવ તેમજ તબક્કાવાર અને આયોજનબદ્ધ અમલીકરણના અભાવના કારણે નિષ્ફળ ગઈ તેથી ઇતિહાસમાં આ યોજનાઓ 'તરંગી યોજનાઓ' તરીકે સ્થાન પામી. મુહમ્મદ તુગલકના સમયમાં આફ્રિકન મુસાફર ઇબ્નબતુતા ભારતની મુલાકાતે આવેલ મુહમ્મદ તુગલક બાદ તેનો પિતરાઈ ભાઈ ફિરોજશાહ તુગલક ગાદીએ આવ્યો. ફિરોજશાહ તુગલકના અવસાન બાદ તૈમૂર લંગે દિલ્લી પર આક્રમણ કર્યું (ઈ.સ. 1398-99). જેથી સત્તાના પાયા હચમચી ગયા અને તુગલક-સત્તા મર્યાદિત બની.

સૈયદવંશ (ઈ.સ. 1414 - ઈ.સ. 1451) અને લોદીવંશ (ઈ.સ. 1451 - ઈ.સ. 1526) : તુગલકવંશના શાસનના અંત બાદ ખિજ્ખાંએ સૈયદવંશની સ્થાપના કરી. સૈયદવંશ બાદ બહલોલ લોદીએ લોદીવંશની સ્થાપના કરી. બહલોલ લોદી સલ્તનતનો પ્રથમ અફઘાન શાસક હતો. લોદીવંશનો અંતિમ બાદશાહ ઇબ્રાહીમ લોદી હતો ઈ.સ. 1526માં બાબર સામે પાણીપતના પ્રથમ યુદ્ધમાં તેનો પરાજય થયો અને સલ્તનતયુગનો અંત આવ્યો અને મુઘલ શાસનની શરૂઆત થઈ.

રાજ્ય-વ્યવસ્થા

ઈ.સ. 13મી સદીમાં સ્થપાયેલ દિલ્લી સલ્તનત ભારતમાં રાજ્ય શાસન-વ્યવસ્થાની દૃષ્ટિએ અલગ હતી. દિલ્લી સલ્તનત શાસનના કેન્દ્રમાં સુલતાન હતો. સુલતાનની સત્તા સર્વોપરી ગણાતી. જે સર્વોચ્ચ સેનાપતિ, કારોબારીનો સર્વોચ્ચ વડો અને સર્વોપરી ન્યાયાધીશ પણ હતો. સુલતાનને મદદ કરવા એક મંત્રીમંડળ હતું. મંત્રીમંડળના મંત્રીઓ અને અધિકારીઓની નિમણૂક સુલતાન પોતે કરતો. સલ્તનત શાસન-વ્યવસ્થા કેન્દ્રીય, પ્રાંતિક અને સ્થાનિક એમ ત્રણ વિભાગોમાં વહેંચાયેલી હતી.

કેન્દ્રીય શાસન : સુલતાન પછી મંત્રીમંડળ મુખ્ય હતું. સુલતાનનો પ્રધાનમંત્રી વજીર કહેવાતો, જે વહીવટી તંત્રનો વડો હતો. આ ઉપરાંત મંત્રીમંડળમાં સેનાવિભાગ, પત્રવ્યવહાર વિભાગ, ધર્મવિભાગ, વિદેશવિભાગ, ગુપ્તચર વિભાગ વગેરે વિભાગોનો સમાવેશ થતો. આમ, થોડાઘણા અંશે આધુનિક મંત્રીમંડળ જેવી વ્યવસ્થા તે સમયે જોવા મળે છે.

આટલું જાણો

અલાઉદ્દીન ખલજીના સમયમાં સરકારી તંત્ર પૂરતી ટપાલ-વ્યવસ્થા અસ્તિત્વમાં આવી હતી. ખેપિયાઓ શાહી હુકમો, સંદેશાઓ લઈ જતા. રાજ્યના મહત્ત્વના મથકે ખેપિયાઓ મળતા. આ રીતે અત્યારની ટપાલ-વ્યવસ્થાની પ્રારંભિક આવૃત્તિ તેને કહી શકાય.

પ્રાંતીય શાસન : સલ્તનતકાળમાં પ્રાંતને જાગીરમાં વહેંચવામાં આવતું. જેને ઇક્તા કહેવામાં આવતું. ઇક્તાનો વડો ઇક્તેદાર કે મુક્તિ કહેવાતો. જે પ્રાંતની કારોબારી અને ન્યાયતંત્રનો વડો હતો. તેનું કાર્ય જમીન-મહેસૂલ એકત્ર કરવાનું અને સુલતાનને જરૂર પડે ત્યારે લશ્કરી મદદ કરવાનું રહેતું. જોકે અલાઉદ્દીન ખલજી અને મુહમ્મદ તુગલકના સમયમાં કેન્દ્રીય સેનાને મહત્ત્વ આપી ઇક્તેદારો પર નિયંત્રણ સ્થાપવામાં આવેલ.

સ્થાનિક શાસન : પ્રાંત પછીના એકમને જિલ્લા અને તાલુકામાં વહેંચવામાં આવતા, જેને અનુક્રમે 'શિક' અને 'પરગણા' કહેવામાં આવતા. ગામનો વહીવટ મુખી કે મુકાદ્દમ કરતો તેને પટવારી અને કારકુન મદદ કરતા.

કિલ્લા અને અન્ય બાંધકામ

કુતુબમિનાર

દિલ્લી સલ્તનતની સ્થાપનાથી ભારતમાં ઇસ્લામિક શૈલીનાં સ્થાપત્યોના નિર્માણની શરૂઆત થઈ. દિલ્લી સલ્તનત સમયગાળા દરમિયાન કિલ્લાઓ, મસ્જિદો, મકબરા, મકાનો, બગીચા, દરવાજા, મિનારાઓ વગેરે જેવી સ્થાપત્યકલાની દૃષ્ટિએ નોંધપાત્ર કૃતિઓ તૈયાર થઈ.

કુતુબુદ્દીન ઐબકના સમયમાં દિલ્લીમાં કુવત-ઉલ-ઇસ્લામ નામની મસ્જિદનું નિર્માણ થયું. ઐબકે બંધાવેલ બીજી મહત્ત્વની ઇમારત કુતુબમિનાર છે. કુતુબુદ્દીનના સમયમાં તેનો એક જ માળ બાંધી શકાયો. તેના અવસાન બાદ બાકીનું કામ ઇલ્તુત્મિશે પૂર્ણ કરાવ્યું. ફિરોજશાહ તુગલક અને સિકંદર લોદીએ તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવેલો. કુતુબુદ્દીન ઐબક નિર્મિત અન્ય એક ઇમારત 'ઢાઇ દિનકા ઝોંપડા' નામની મસ્જિદ જે અજમેરમાં આવેલ છે. ઇલ્તુત્મિશના સમયમાં હોજ-એ-શમ્મી, શમ્મી ઇદગાહ અને જુમામસ્જિદનો સમાવેશ થાય છે. ખલજીવંશ દરમિયાન અલાઉદ્દીન ખલજીએ બંધાવેલ અલાઈ દરવાજા નામનું પ્રવેશદ્વાર, સીરી નામનો કિલ્લો અને સીરી નામનું નગર તથા હોજ-એ-ખાસનો સમાવેશ થાય છે. તુગલક શાસન દરમિયાન તુગલકાબાદ, ફિરોઝાબાદ, હિસ્સાર, જૌનપુર, ફિરોજપુર, ફતેહાબાદ વગેરે નગરો વસાવવામાં આવ્યાં. આ સમયગાળા દરમિયાન દિલ્લીમાં અનેક કિલ્લાઓ, મસ્જિદો, તળાવો, મહેલો, સ્નાનાગારો, મકબરાઓ, પુલો, સરાઇઓ, બગીચાઓ વગેરેનું નિર્માણ થયું. સૈયદ અને લોદીવંશ દરમિયાન મકબરાઓ અને મસ્જિદનું નિર્માણ થયું. જેમાં બંદેખાનનો ગુંબજ, બડાગુંબજ, મોઠની મસ્જિદ અને શિહાબુદ્દીનનો મકબરો મુખ્ય છે.

ઢાઇ દિનકા ઝોંપડા

વિજયનગર સામ્રાજ્ય (ઈ.સ. 1336 - ઈ.સ. 1646)

F2Q3I6

તુગલકવંશના નિર્બળ સુલતાનોના સમય દરમિયાન દિલ્લી સલ્તનતના વિઘટનની પ્રક્રિયાનો પ્રારંભ થયો. સૈયદવંશ અને લોદીવંશ દરમિયાન આ પ્રક્રિયા ઝડપી બની. તૈમૂરના આક્રમણના કારણે પણ સ્થિતિ વધુ વણસી હતી. આ બધી પરિસ્થિતિના કારણે ઉત્તર અને દક્ષિણ ભારતમાં અનેક પ્રદેશો સ્વતંત્ર થયા, જેમાં વિજયનગર, બહમની, માળવા, મેવાડ, બંગાળ, જૌનપુર વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. અહીં આપણે વિજયનગર અને બહમની રાજ્ય વિશે થોડી માહિતી મેળવીએ.

હરિહરરાય અને બુક્કારાય નામના બે ભાઈઓએ (ઈ.સ. 1336માં) તુંગભદ્રા નદીના કિનારે પોતાના રાજ્યની રાજધાની બનાવી વિજયનગર સામ્રાજ્યનો પાયો નાખ્યો. શરૂઆતમાં આ નગર તેમના ગુરુ સ્વામી વિદ્યારણ્યના નામ પરથી વિદ્યાનગર તરીકે ઓળખાયું. પાછળથી તેમના સમ્રાટોની લશ્કરી સફળતાના કારણે તે વિજયનગર તરીકે ઓળખ પામ્યું. હરિહરરાય અને બુક્કારાય સંગમવંશના રાજા હતા. વિજયનગર સામ્રાજ્યમાં સંગમવંશ, સાલુવવંશ, તુલુવવંશ

અને અરવિંડુ વંશે શાસન કર્યું. હરિહરરાય પ્રથમ અને બુક્કારાયે નાના રાજ્યને સામ્રાજ્ય બનાવવામાં મહત્ત્વનું યોગદાન આપ્યું. સાલુવવંશના શાસન પછી તુલુવવંશની સ્થાપના થઈ.

કૃષ્ણદેવરાય

તુલુવવંશમાં કૃષ્ણદેવરાય જેવો શ્રેષ્ઠ શાસક થયો જે માત્ર તુલુવવંશનો જ નહિ સમગ્ર વિજયનગર સામ્રાજ્યનો સર્વશ્રેષ્ઠ શાસક સાબિત થયો, એટલું જ નહિ તેને ભારતના એક મહાન શાસક બનવાનું ગૌરવ પણ મળ્યું. તેણે શાસન દરમિયાન અનેક વિજયો હાંસલ કર્યા. કૃષ્ણદેવરાયનું મોટા ભાગનું જીવન યુદ્ધ-ભૂમિ પર પસાર થવા છતાં તેણે વહીવટી તંત્રની ઉપેક્ષા કરી ન હતી. તેણે રાજ્યમાં તળાવો, નહેરો ખોદાવી ખેતીવાડીને સમૃદ્ધ કરી. કેટલાક અયોગ્ય વેરાઓ નાબૂદ કરી પ્રજાનો પ્રેમ મેળવ્યો. વિજયનગરની પાસે નાગલપુર નામનું નગર વસાવ્યું અને તેને અનેકવિધ ઈમારતો અને મંદિરોથી શણગાર્યું. કૃષ્ણદેવરાય પોતે વિદ્વાન હતા. તેમણે સંસ્કૃત અને તેલુગુ ભાષામાં કેટલાક ગ્રંથો લખ્યા હતા. તેના સાહિત્ય-કલાના ઉત્તેજનના કારણે તે 'આંધ્રના ભોજ' તરીકે ઓળખ પામ્યા.

કૃષ્ણદેવરાયના અવસાન બાદ વિજયનગરમાં આંતરિક સંઘર્ષ અને કાવતરાં શરૂ થયાં. 23 જાન્યુઆરી, 1565ના તાલીકોટાનાં યુદ્ધમાં મુસ્લિમ રાજ્યોના બનેલા સંઘની સામે વિજયનગરનો પરાજય થયો. યુદ્ધ બાદ પણ વિજયનગર સામ્રાજ્ય એક સદી સુધી ટકી રહ્યું પણ પહેલાં જેટલી ભવ્યતા પ્રાપ્ત કરી શક્યું નહિ.

બહમનીનું રાજ્ય (ઈ.સ. 1347 - ઈ.સ. 1518)

તુગલકવંશના સમયમાં જ દખ્ખણમાં ઝફરખાને (ઈ. સ. 1347માં) બહમની રાજ્યની સ્થાપના કરી. આ રાજ્યે લગભગ દોઢ સદી સુધી દક્ષિણ ભારતની રાજનીતિ પર પ્રભાવ પાડ્યો. ઝફરખાને અલાઉદ્દીન બહમનશાહ નામ ધારણ કરી સ્વતંત્ર શાસન કર્યું. તેણે નવા સ્વતંત્ર રાજ્યની રાજધાની ગુલમર્ગને બનાવી પોતાના રાજ્યમાં અનેક પ્રદેશો જોડ્યા. બહમની સામ્રાજ્યમાં અહમદશાહ અને મુહમ્મદશાહ ત્રીજાનું શાસન નોંધપાત્ર છે. અહમદશાહે ગુલમર્ગથી રાજધાની બીડર ખસેડી અને બીડરમાં અનેક ઈમારતો બંધાવી. મુહમ્મદશાહ ત્રીજાનો વજીર મહમૂદ ગવાં હતો. તેણે સક્ષમ વહીવટી તંત્રની રચના કરી. મુહમ્મદશાહ ત્રીજાના સમયમાં બહમની સત્તા મજબૂત બની હતી, પરંતુ ત્યાર બાદ મહમૂદશાહ બહમની બીજાના સમયમાં રાજ્યની તમામ સત્તા તેના વજીર કાસિમ બરીદના હાથમાં આવી અને તેના સમયમાં જ બહમની સામ્રાજ્યનો અંત આવ્યો. સમગ્ર સામ્રાજ્ય બીજાપુર, અહમદનગર, ગોલકોંડા, બિડર અને બરાર જેવા પાંચ સ્વતંત્ર રાજ્યોમાં વિભક્ત થઈ ગયું.

દિલ્લી સલ્તનત શાસનનો અંત

દિલ્લી સલ્તનત શાસનની સ્થાપના ઈ.સ. 1206માં કુતુબુદ્દીન ઐબક દ્વારા થઈ અને 320 વર્ષ પછી ઈ.સ. 1526માં ઈબ્રાહીમ લોદીના શાસનના અંત સાથે તેનો અસ્ત થયો. આ લગભગ સવા ત્રણ સો વર્ષ દરમિયાન યોગ્ય, શક્તિશાળી અને કેટલીક વાર નિર્બળ સુલતાનો પણ ગાદીએ આવ્યા. દિલ્લીના આ મુસ્લિમ મહારાજ્યે અનેક તડકી-છાંયડી જોઈ અને 'ઉદય તેનો અસ્ત' એ ન્યાયે તેનું પતન થયું.

સ્વાધ્યાય

W9D4R8

1. નીચે આપેલ વિકલ્પમાંથી સાચો વિકલ્પ શોધીને સાચો ઉત્તર લખો :

(1) દિલ્લી સલ્તનતના 'ચેહલગાન'(ચારગાન)ની સ્થાપના કોણે કરી હતી ?

(A) રઝિયા સુલતાના (B) કુતુબુદ્દીન ઐબક

(C) બલ્બન (D) ઇલ્તુત્મિશ

(2) દિલ્લી સલ્તનતનાં પ્રથમ મહિલા શાસક કોણ હતાં ?

(A) રઝિયા સુલતાના (B) નૂરજહાં

(C) અર્જમંદબાનુ (D) મહેરુન્નીશા

(3) દિલ્લીના કયા શાસકની યોજના 'તરંગી યોજના' તરીકે ઓળખાય છે ?

(A) ઇલ્તુત્મિશ (B) કુતુબુદ્દીન ઐબક

(C) મુહમ્મદ તુગલક (D) ફિરોજશાહ તુગલક

(4) વિજયનગર સામ્રાજ્યની સ્થાપના કોણે કરી હતી ?

(A) અહમદશાહ (B) હરિહરરાય અને બુક્કારાય

(C) કૃષ્ણદેવરાય (D) ઝફરખાન

2. ખાલી જગ્યા પૂરો :

(1) ઢાઈ દિનકા ઝોંપડા ..... શહેરમાં આવેલ છે.

(2) દિલ્લી સલ્તનતની શાસન-વ્યવસ્થાના કેન્દ્રમાં ..... હતો.

(3) દિલ્લી સલ્તનતનો અંતિમ શાસક ..... હતો.

(4) સીરી નગર .....એ વસાવ્યું હતું.

3. નીચેના પ્રશ્નોના એક-બે શબ્દમાં ઉત્તર લખો :

(1) કુતુબમિનાર ક્યાં આવેલ છે ?

(2) પાણીપતનું પ્રથમ યુદ્ધ કોની વચ્ચે થયું હતું ?

(3) અલાઈ દરવાજાનું નિર્માણ કોના સમયમાં થયું ?

(4) બહમની રાજ્યની સ્થાપના કોણે કરી હતી ?

4. નીચેના પ્રશ્નોના ટૂંકમાં ઉત્તર લખો :

(1) તુગલક સમયગાળા દરમિયાન દિલ્લીની આસપાસ કયાં-કયાં શહેરો વસાવવામાં આવ્યાં ?

(2) સલ્તનત સમયનાં સ્થાપત્યોનું વર્ણન કરો.

(3) કૃષ્ણદેવરાય વિશે ટૂંકમાં માહિતી આપો.

પ્રવૃત્તિ

- દિલ્લીમાં આવેલ પ્રવાસન સ્થળોની માહિતી એકત્ર કરી હસ્તલિખિત અંક તૈયાર કરો.
- તમારાં ગામ, શહેર કે જિલ્લાના દેશી રાજ્ય કે રજવાડાની વંશાવલી તૈયાર કરો.
- વિજયનગર અને બહમની સામ્રાજ્યની સ્થાપત્યકલા વિશે સચિત્ર હસ્તલિખિત અંક તૈયાર કરો.